

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Соціально-психологічний факультет

Кафедра психології розвитку та консультування

ВІКОВА ДИНАМІКА РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Кваліфікаційна/дипломна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої
освіти
спеціальності 053 Психологія
63 (м2) групи
Ворожеевої Вікторії Володимирівни

Науковий керівник:
Кандидат філософських наук, доцент
Ганна Володимирівна Пирог

Рекомендована до захисту
рішенням кафедри *психології розвитку*
та консультування

Протокол № 5 від «30» листопада 2018 р.

Зав. кафедри _____ Л.П.Журавльова
підпис

Житомир – 2018

Дата захисту _____

Результат захисту	за національною шкалою	кількість балів за 100 бальною шкалою	ECTS

Голова ДЕК	_____	_____
	(підпис)	(ППП)

Члени ДЕК	_____	_____
	(підпис)	(ППП)

_____	_____
(підпис)	(ППП)

_____	_____
(підпис)	(ППП)

Секретар ДЕК	_____	_____
	(підпис)	(ППП)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ	8
1.1. Теоретичні підходи до вивчення толерантності	8
1.1.1. Поняття «толерантність» у наукових дослідженнях	8
1.1.2. Психологічний підхід до розуміння толерантності	12
1.2. Релігійна толерантність: визначення та підходи	17
1.3. Особливості формування толерантності у шкільному віці	20
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ	32
2.1. Методологічні та методичні основи дослідження релігійної толерантності школярів	32
2.2. Характеристика вибірки та процедури дослідження	36
Висновки до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ	41
3.1. Особливості релігійної толерантності учнів 5-го класу	41
3.2. Особливості релігійної толерантності учнів 8-го класу	46
3.3. Особливості релігійної толерантності учнів 10-го класу	51
3.4. Порівняльний аналіз релігійної толерантності школярів	57
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Україна є поліконфесійною державою, тому питання релігійної толерантності є важливим у розвитку демократичних принципів та цінностей. У міжконфесійній площині нашої країни нині існують деякі протиріччя, що може бути чинником соціальної напруги та потребує розвитку релігійної толерантності.

Толерантність можна розглядати як визнання легітимності законних інтересів іншого, які не розходяться з мораллю, а також відкритість у відношенні до його досвіду, готовність до діалогу та до розширення власного досвіду. Релігійна толерантність передбачає терпимість у ставленні adeptів однієї релігійно-конфесійної спільності до adeptів інших релігійно-конфесійних спільнот.

На формування релігійної толерантності впливає багато факторів, зокрема виховання, соціальне оточення, телебачення тощо. Особливе значення у цьому процесі має шкільний вік, коли відображається усвідомлення стратегії поведінки та необхідності активної взаємодії з оточуючими.

Толерантність досліджували такі науковці як Ю. Шрейдер, О. Трегубова, І. Філатова, П. Степанов, Н. Федотова, Г. Белоногіна, М. Бук, А. Садохін, В. Шалін, Б. Ясько. Однак, питання формування та розвитку релігійної толерантності у шкільному віці залишається недостатньо вивченим.

Отже, актуальність і недостатня наукова розробленість проблеми зумовила вибір теми дослідження – «Вікова динаміка релігійної толерантності школярів».

Об'єкт дослідження: релігійна толерантність.

Предмет дослідження: динаміка релігійної толерантності у шкільному віці.

Мета дослідження: Порівняти рівень та прояви релігійної толерантності в учнів 5-го, 8-го та 10-го класів.

Гіпотеза дослідження: рівень релігійної толерантності буде збільшуватись з віком: найнижчий буде в учнів 5 класу, найвищий – у учнів 10 класу.

Завдання дослідження :

1. Проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблеми.
2. Підібрати методи та методики для дослідження релігійної толерантності школярів.
3. Дослідити особливості релігійної толерантності в учнів 5-го,
4. Проаналізувати динаміку релігійної толерантності у шкільному віці через порівняння характеристик релігійної толерантності в учнів 5-го, 8-го та 10-го класів.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали ідеї системного аналізу релігійності М. Паращеніва, А. Колодного; дослідження толерантності у сучасному суспільстві Ю. Терещенка; концепція розкриття релігійної толерантності в умовах поліконфесійного та поліетнічного суспільства М. Бабія, В. Зорька, В. Новіка, М. Рибачука та ін.

Методи та організація дослідження: з метою вивчення особливостей вікової динаміки релігійної толерантності школярів були використані методи: теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, класифікація науково-психологічних джерел інформації, що дозволило узагальнити погляди вчених на проблему, яка вивчається; емпіричні методи збору даних – опитувальні методики («Індекс толерантності», опитувальник на визначення рівня толерантності, опитувальник на вивчення ставлення до інаковірців); для обробки результатів дослідження були використані кількісний та якісний аналіз.

Вибірку досліджуваних склали 85 осіб: учні 5-го класу (30 осіб), 8-го класу (30 осіб) та 10-го класу (25 осіб) Коростишівської гуманітарної гімназії № 5 ім. Т.Г. Шевченка.

Надійність і вірогідність отриманих результатів забезпечувалися узгодженістю між теоретичним аналізом проблеми та підходами до її дослідження, застосуванням методів, які є адекватними меті та завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- *вперше* теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено вікову динаміку релігійної толерантності школярів;
- *уточнено* розуміння релігійної толерантності у школярів;
- *набуло* подальшого розвитку положення про структуру релігійної толерантності школярів.

Практичне значення: розширення уявлень про особливості вікової динаміки релігійної толерантності школярів.

Апробація. Результати дослідження апробовано на III-й Всеукраїнській (з міжнародною участю) науково-практичної інтернет-конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (м. Житомир, 27 квітня 2018 року).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 1 публікації:

1. Ворожеєва В. Теоретико-психологічні засади вивчення релігійної толерантності / Г. Пирог, В. Ворожеєва // Особистісне зростання: теорія і практика. Збірник наукових праць за матеріалами III-ї Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної інтернет-конференції. – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. – С. 116-118.

Структура та обсяг роботи: наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, 2 додатків (на 23 сторінках), списку використаних джерел, що нараховує 70

найменувань (на 8 сторінках). Загальний обсяг роботи становит 114 сторінок друкованого тексту, з них 72 сторінки основного тексту. У роботі міститься 9 таблиць та 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічний аналіз проблеми релігійної толерантності дозволяє зробити наступні висновки:

1. У різних підходах розуміння толерантності достатньо різноманітне. Науковці визначають толерантність як терпимість, здатність, відношення, прагнення вирішувати конфлікти, антипод агресивності, поблажливість, повагу прав, адаптація, стійкість, допущення, прийняття, соціальна норма, якість в структурі особистості, життєва позиція, інтегральна характеристика індивіда, чеснота, компетентність.

2. Було виявлено відсутність єдиного загальноприйнятого визначення толерантності, і це призводить до того, що в теоретичних підходах і в її діагностиці в даний час використовується принцип зіставлення протилежностей: толерантність і інтолерантність – негативне, вороже ставлення до особливостей тієї чи іншої культури, яке проявляється в різних формах – від звичайної неосвіченості до умисного знищення людей.

3. Релігійну толерантність можна розглядати як вид толерантності, якому притаманне шанобливе ставлення до інаковірців, їхніх поглядів, віри та поведінки.

4. Прояв толерантності відбувається з перших років життя. У шкільному віці на формування толерантності, зокрема, релігійної, значний вплив має сімейне та шкільне оточення. Прикладами для наслідування, насамперед, є педагог та батьки.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Висновки до розділу 2

Узагальнення та аналіз методів і методик вивчення вікової динаміки релігійної толерантності школярів дозволяють зробити такі висновки:

1. Для дослідження релігійної толерантності психологи використовують такі методи як опитування, анкетування.
2. Найбільш вживаним є метод опитування, за допомогою якого можна зібрати дані шляхом безпосереднього чи опосередкованого спілкування з респондентом.
3. Для дослідження релігійної толерантності було запропоновано діагностичний комплекс, що включав в себе опитувальник «Релігійна толерантність у сучасному світі» Т. А. Волкова, опитувальник «Індекс толерантності» Г. У. Солдатова, О. О. Кравцової, опитувальник «Прояви релігійної толерантності», впроваджений та апробований програмою «Культура добрососедства».
4. Обробка результатів передбачав кількісний та якісний аналізи. Кількісний аналіз результатів дослідження включав визначення середніх показників, частотний аналіз (процентний) для вибірки 5-го, 8-го та 10-го класів.
5. Використання описаних вище методів, дотримання послідовності даних етапів дослідження забезпечує вивчення вікової динаміки релігійної толерантності школярів, дозволяє ефективно здійснити процедуру дослідження і максимально повно отримати

інформацію про досліджуване явище, що відповідає поставленій меті та завданням.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

3.1. Дослідження релігійної толерантності учнів 5-го класу

Молодшою категорією досліджуваних стали учні 5-го класу загальною кількістю 30 осіб, з яких 14 – дівчата, 16 – хлопці.

Визначення рівня релігійної толерантності за анкетною «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень релігійної толерантності мають 74 % учнів, середній – 23 %, низький – 3 %. (рис. 3.1, додаток Б).

Рис. 3.1. Рівень релігійної толерантності учнів 5-го класу

Таким чином, досліджувані даного вікового періоду мають високі показники релігійної толерантності. Такий рівень релігійної толерантності може виникати в результаті впливу дорослого шляхом

виховання. Також можна зазначити, що толерантне ставлення в даний віковий період може розвиватися, як наслідування дорослому його поведінці та відношенню до оточуючих.

Наприклад, досліджуваний має можливість спостерігати за взаємодією власних батьків з різними особами. За тим як вони себе поведуть під час спілкування, як вони відносяться до співрозмовника. Спостерігаючи позитивне відношення один до одного, тобто батьків до співрозмовників, особа даного вікового періоду під час власного спілкування може повидити себе ідентично до того, як поведуть себе його батьки. Адже, батьки не помічаючи цього, створюють ніби певний шаблон для власних дітей. Цей шаблон може як позитивно, так і негативно впливати на формування особистості власних дітей та на навички їх поведінки з оточуючими.

Вивчення вираженості видів толерантності школярів за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманний низький рівень соціальної толерантності, який мають 70 %, низький рівень релігійної толерантності, який мають 13 % учнів, низький рівень прояву толерантності як особистісної риси, який мають 17 % (рис. 3.2, додаток Б).

Рис. 3.2. Рівні прояву видів толерантності в учнів 5 –го класу

Розглядаючи отримані результати можна спостерігати те, що чітко вираженою серед досліджуваних є шкала соціальної толерантності. Це може свідчити про негативну характеристику досліджуваних, адже вони не проявляють толерантне ставлення до осіб різних соціальних груп. Такі особи як досліджувані не звертають свою увагу на взаємодію з людиною, а звертають увагу на її соціальний статус. Вони не проявляють толерантне ставлення до всього свого оточення. Зазвичай такі особи вступають в конфлікти з співрозмовником, вони ніколи не вислухають когось вона завжди наполягають лише на своєму.

Наступною, але менш вираженою шкалою, є толерантність як риса особистості. Дана шкала спрямована на діагностику особистісних рис, установок та переконань. Наприклад, якщо досліджуваний характеризується як стриманий, ввічливий та доброзичливий, то така особа буде намагатися підкреслити власні риси чим виробить певну установку для власних дій. Адже така особа буде переконана в тому, що має проявляти толерантне ставлення до когось через наявні для цього відповіді особистісні риси. Якщо ж навпаки особа характеризується як

нестримана, невічлива, недоброзичлива вона може мати установку якщо, про мене так думають, то для чого мені щось змінювати і не буде намагатися переконати оточення в протилежному.

І останньою, найменш вираженою шкалою серед досліджуваних є релігійна толерантність. Суть цієї шкали полягає у не прийнятті осіб різних конфесійних груп, нерозумінні та нетолерантному ставленні до таких осіб. Прикладом таких відносин може бути неадекватне сприймання інших форм прояву віри у різних конфесійних груп. Особа може не дотримуватись певних церковних заборон, тому що на цьому не акцентується увага, але з неповагою ставитись до осіб які їх дотримуються.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 27% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 57% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 13% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 3% учням (рис. 3.3, додаток Б).

Рис.3.3. Психологічні прояви релігійної толерантності в учнів 5-го класу

Отже, за отриманими результатами серед досліджуваних даної вікової категорії (10-12 років) яскраво вираженим є шкала “Емоційної близькості та прийняття”. Це свідчить про розуміння та співпереживання до людей інших конфесій. Про адекватне відношення та вміння прийняти думку поведінку інших осіб навіть, якщо це суперечить власним поглядам. Менш вираженими є шкали “Дистанціювання, байдужість” та “Пізнавальний інтерес, допитливість”.

Розглянемо детальніше першу шкалу “Дистанціювання, байдужість”. Досліджуваних, в яких дана шкала є присутньою, можна характеризувати як людей, які певною мірою відсторонені від осіб інших конфесій; коло їх друзів, знайомих, родичів, складається з односторонців, які мають таку ж віру. Такі люди знають про існування різних конфесій, але відносяться до них байдужо, вони не цікавляться відмінностями між своєю вірою та іншою. Зазвичай уникають інаковірців, тому і не мають досвіду поведінки з такими особами.

Наступна шкала – “Пізнавальний інтерес, допитливість”; досліджуваних, яким притаманна дана шкала, можна описати як людей, які проявляють інтерес до інших конфесій; вони намагаються спілкуватися з цими людьми, поважають їх думку. Вони дуже хороші співрозмовники, адже проявляють неабияку активність під час спілкування для отримання необхідної інформації.

Останньою та найменше вираженою шкалою є “Конфліктність, ворожість”. Ця шкала є притаманною лише для одного досліджуваного та характеризує негативне відношення до осіб, чия віра відрізняється від власної, така особа може навмисно вступати в конфлікти та провокувати співрозмовника. Зазвичай такі люди відмовляються приймати цей факт, що існує ще якась віра і що не всі люди можуть дотримуватись однакової віри.

Отже, можна говорити про те, що кожна людина проявляє релігійну толерантність по-своєму.

Розглядаючи отримані нами результати, ми можемо спостерігати наявність високо розвиненого прояву релігійної толерантності, який ґрунтується на емоційній близькості та прийнятті. Це може свідчити про вміння досліджуваних даної вікової категорії проявляти розуміння, що існує ще якась думка, окрім власної, та приймати її.

3.2. Дослідження релігійної толерантності учнів 8-го класу

Середньою категорією досліджуваних стали учні 8-го класу загальною кількістю 30 осіб, з яких 16 – дівчата, 14 – хлопці. Визначення рівня релігійної толерантності за анкетною «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 90% учнів, середній – 10%, низький – 0%. (додаток Б, рис. 3.4).

Рис.3.4. Рівень релігійної толерантності учнів 8-го класу

Переглянувши результати, ми можемо спостерігати цей факт, що досліджувані даного вікового періоду мають високі показники релігійної толерантності. Такий рівень релігійної толерантності може виникати в результаті впливу дорослого шляхом виховання. Також можна зазначити, що толерантне ставлення в даний віковий період вже певним чином сформоване, вони мають певну тактику та навички відносин між людьми.

Наприклад, досліджуваний може спостерігати за ставленням оточуючих до людей різних релігійних конфесій. Після, чого він сам обирає свою стратегію поведінки по відношенню до таких осіб. Тобто, він не намагається наслідувати дорослого, а хоче ніби заявити про себе обираючи власну тактику.

Ця тактика може виступати як негативна та проявлятися в різного роду конфліктах, а може, як у нашому випадку, як позитивна – спрямована на прийняття та цікавість до таких осіб.

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманна наявність низького рівня релігійної толерантності, який мають 30% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають – 37%, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають – 33% (додаток Б, рис. 3.5).

Рис. 3.5. Рівні прояву видів толерантності в учнів 8-го класу

Ми можна спостерігати те, що чітко вираженою серед досліджуваних є шкала соціальної толерантності. Це може свідчити про негативну характеристику досліджуваних, адже вони не проявляють толерантне ставлення до осіб різних соціальних груп. Досліджувані звертають свою увагу не на взаємодію з людиною, а на її соціальний статус. Вони проявляють толерантне ставлення не до всього свого оточення. Зазвичай такі особи вступають в конфлікти з співрозмовником, вони не слухають інших, прислухаються лише до власної думки.

Наступною, але менш вираженою шкалою, є толерантність як риса особистості. Дана шкала спрямована на діагностику особистісних рис, установок та переконань, які відіграють неабияку роль як у житті, так і у взаємодії з оточуючими. Наприклад, якщо досліджуваний характеризується як нестриманий, невивічливий та недобррозичливий, то така особа буде намагатися підкреслити власні риси, а не виробляти певну установку для власних дій. Адже, така особа буде переконана в тому, що не варто проявляти толерантне ставлення до когось через наявні для цього відповідні особистісні риси. Це можна сприйняти як певний шаблон, який був прикріплений людині кимось чи ж вона сама для себе створила його. Дотримання його є невідомою частиною особистості.

І останньою шкалою, яка найменше виражена серед досліджуваних, є релігійна толерантність. Суть цієї шкали полягає у неприйнятті осіб різних конфесійних груп, нерозумінні та нетолерантному ставленні до таких осіб. Прикладом таких відносин може бути неадекватне сприймання інших форм прояву віри у різних конфесійних групах. Особа може не дотримуватись певних церковних заборон, тому що на цьому не акцентується увага, але з неповагою ставиться до осіб, які їх дотримуються.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності » показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 13% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 40% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 14% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 33% учням (рис. 3.6, додаток Б).

Рис.3.6. Психологічні прояви релігійної толерантності в учнів 8-го класу

Серед досліджуваних даної вікової категорії (13-15 років) яскраво вираженою є шкала “Емоційної близькості та прийняття”. Це свідчить про розуміння та співпереживання до людей інших конфесій, про адекватне відношення та вміння прийняти думку та поведінку інших осіб, навіть, якщо це суперечить власним поглядам.

Менш вираженою є шкала “Конфліктність, ворожість”. Ця шкала характеризує негативне відношення до осіб, чия віра відрізняється від власної. Така особа може навмисно вступати в конфлікти та провокувати співрозмовника. Зазвичай такі люди відмовляються приймати той факт, що існує ще якась віра і що не всі люди можуть дотримуватись однакової віри. Вони намагаються висміювати осіб, які мають інші релігійні переконання, переконуючи всіх, що ті не мають ніякого відношення до віри і що їх переконання є неправдивими.

Наступними та найменш вираженими серед досліджуваних є такі шкали “Дистанціювання, байдужість” та “Пізнавальний інтерес,

допитливість”. Розглянемо детальніше першу шкалу “Дистанціювання, байдужість”. Досліджуваних, в яких дана шкала є присутньою, можна характеризувати як людей, які певною мірою відсторонені від осіб інших конфесій; коло їх друзів, знайомих, родичів складається з однодумців, які мають таку ж віру. Такі люди знають про існування різних конфесій, але відносяться до них байдужо, не цікавляться відмінностями між своєю вірою та іншою, зазвичай уникають інаковірців, тому і не мають досвіду поведінки з такими особами.

Наступна шкала “Пізнавальний інтерес, допитливість”. Досліджуваних, яким притаманна дана шкала, можна описати як людей, які проявляють інтерес до інших конфесій, вони намагаються спілкуватися з цими людьми та поважають їх думку. Вони дуже хороші співрозмовники, адже проявляють неабияку активність під час спілкування для отримання необхідної інформації.

Отже, ми можемо спостерігати наявність шкали “Емоційної близькості та прийняття” серед досліджуваних, що свідчить про адекватне ставлення до осіб іншої віри. Але, також ми не можемо оминути те, що на досить високому рівні знаходиться шкала “Конфліктність, ворожість”. Ця шкала характеризує негативне відношення до осіб, чия віра відрізняється від власної, така особа може навмисно вступати в конфлікти та провокувати співрозмовника.

3.3. Дослідження релігійної толерантності учнів 10-го класу

Старшою категорією досліджуваних стали учні 10-го класу загальною кількістю 25 осіб, з яких 15 – дівчата, 10 – хлопці. Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 60% учнів, середній – 32%, низький – 8% (додаток Б, рис. 3.7).

Рис.3.7. Рівень релігійної толерантності учнів 10-го класу

Розглянувши результати, ми можемо спостерігати, що найяскравіше вираженим є високий рівень релігійної толерантності, який може виникати в результаті наявності досвіду спілкування з особами різних конфесій, такими особами можуть бути друзі, знайомі чи родичі. Також можна зазначити, що толерантне ставлення в даний віковий період вже певним чином сформоване, учні мають певну тактику та навички відносин між людьми. Наприклад, досліджуваний може спостерігати за ставленням оточуючих до людей різних релігійних конфесій. Після чого він сам обирає свою стратегію поведінки по відношенню до таких осіб. Тобто, він не намагається наслідувати дорослого, а хоче ніби заявити про себе, обираючи власну тактику. Ця тактика може виступати як негативна та проявлятися в різного роду конфліктах, а може, як у нашому випадку, як позитивна – спрямована на прийняття та цікавість до таких осіб.

Середній рівень релігійної толерантності ніби середина розвитку толерантного ставлення. На даному рівні особа проявляє толерантне

ставлення, вибірково залежно від впливу різних чинників. Тако ж можна сказати, що особа розуміє необхідність такого толерантного ставлення, але не завжди проявляє його.

Низький рівень можна характеризувати як відсутність навичок толерантного ставлення. Така особа проявляє неповагу до думки та поведінки інших осіб, може провокувати різного роду конфлікти через небажання приймати та враховувати наявність чужих інтересів, вподобань. Особи, які мають низький рівень толерантності, можуть мати складнощі у взаємодії з оточуючими.

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що у досліджуваних проявляється низький рівень релігійної толерантності, який мають 36% учнів, низький рівень соціальної толерантності, який мають 40% учнів, низький рівень прояву толерантності як особистісної риси, який мають – 24% (додаток Б, рис. 3.8).

Рис. 3.8. Рівні прояву видів толерантності в учнів 10-го класу

Згідно з результатами можна спостерігати те, що яскраво вираженою серед досліджуваних є шкала “Соціальної толерантності”. Це може свідчити про негативну характеристику досліджуваних, адже вони не проявляють толерантне ставлення до осіб незалежно від їх соціальних груп. Такі особи звертають свою увагу не на взаємодію з людиною, а на її соціальний статус. Вони не проявляють толерантне ставлення до всього свого оточення. Зазвичай вони вступають в конфлікти з співрозмовником, не слухають інших, адже стороння думка для таких осіб не цікава. Важливою думкою для них завжди залишається власна.

Наступною, але менш вираженою, шкалою є “Релігійна толерантність”. Суть цієї шкали полягає у неприйнятті осіб різних конфесійних груп, нерозумінні та нетолерантному ставленні до таких осіб. Прикладом таких відносин може бути неадекватне сприймання інших форм прояву віри у різних конфесійних групах. Особа може не дотримуватись певних церковних заборон, тому що на цьому не акцентується увага, але з неповагою ставиться до осіб, які їх дотримуються.

Останньою шкалою, яка найменше виражена серед досліджуваних, є “Толерантність як риса особистості”. Дана шкала спрямована на діагностику особистісних рис, установок та переконань, які відіграють неабияку роль як у житті, та, і у взаємодії з оточуючими.

Наприклад, якщо досліджуваний характеризується як нестриманий, невивічливий та недоброзичливий, то така особа буде намагатися підкреслити власні риси, а не виробить певну установку для власних дій. Адже, така особа буде переконана в тому, що не можна проявляти толерантне ставлення до когось через наявні для цього відповідні особистісні риси. Це можна сприйняти як певний шаблон, який був прикріплений людині кимось, чи ж вона сама для себе створила його. Дотримання його є не від’ємною частиною особистості.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 12% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 44% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 12% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 32% учням (рис. 3.9, додаток Б).

Рис.3.9. Психологічні прояви релігійної толерантності в учнів 10-го класу

Серед досліджуваних даної вікової категорії (16-17 років) яскраво вираженою є шкала “Емоційної близькості та прийняття”. Це свідчить про розуміння та співпереживання до людей інших конфесій, про адекватне відношення та вміння прийняти думку та поведінку інших осіб, навіть, якщо це суперечить власним поглядам, про розуміння та готовність

прийняття факту навантості рiзновидiв прояву вiри, тобто iснування рiзних конфесiй.

Менш вираженою є шкала “Конфліктність, ворожість”. Ця шкала характеризує негативне відношення до осіб, чия віра відрізняється від власної, така особа може навмисно вступати в конфлікти та провокувати співрозмовника. Зазвичай такі люди відмовляються приймати той факт, що існує ще якась віра і що не всі люди можуть дотримуватись однакової віри. Вони намагаються висміювати осіб, які мають інші релігійні погляди, переконуючи оточуючих, що ті не мають ніякого відношення до релігійної віри і що їх віра є неправдивою.

Наступними та найменш вираженими серед досліджуваних є шкали “Дистанціювання, байдужість” та “Пізнавальний інтерес, допитливість”. Розглянемо детальніше першу шкалу “Дистанціювання, байдужість”. Досліджуваних, в яких дана шкала є яскраво вираженою, можна характеризувати як людей, які певною мірою відсторонені від осіб інших конфесій, коло їх друзів, знайомих, родичів складається з односторонців, які мають таку ж віру. Такі люди знають про існування різних конфесій, але відносяться до них байдужо, вони не цікавляться відмінностями між своєю вірою та іншою, зазвичай уникають інакшівців, тому і не мають досвіду спілкування та взаємодії з такими особами.

Наступна шкала – “Пізнавальний інтерес, допитливість”. Досліджуваних, яким притаманна дана характеристика, можна описати як людей, які проявляють інтерес до інших конфесій, вони намагаються спілкуватися з цими людьми, поважають їх думку. Вони дуже хороші співрозмовники, адже проявляють неабияку активність під час спілкування для отримання інформації, яка їх цікавить.

3.4. Порівняльний аналіз релігійної толерантності школярів

Після проведення дослідження, яке було спрямовано на визначення рівня толерантності у школярів, ми отримали результати, які допоможуть нам простежити вікову динаміку релігійної толерантності.

Першим проводилося дослідження, спрямоване на визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві».

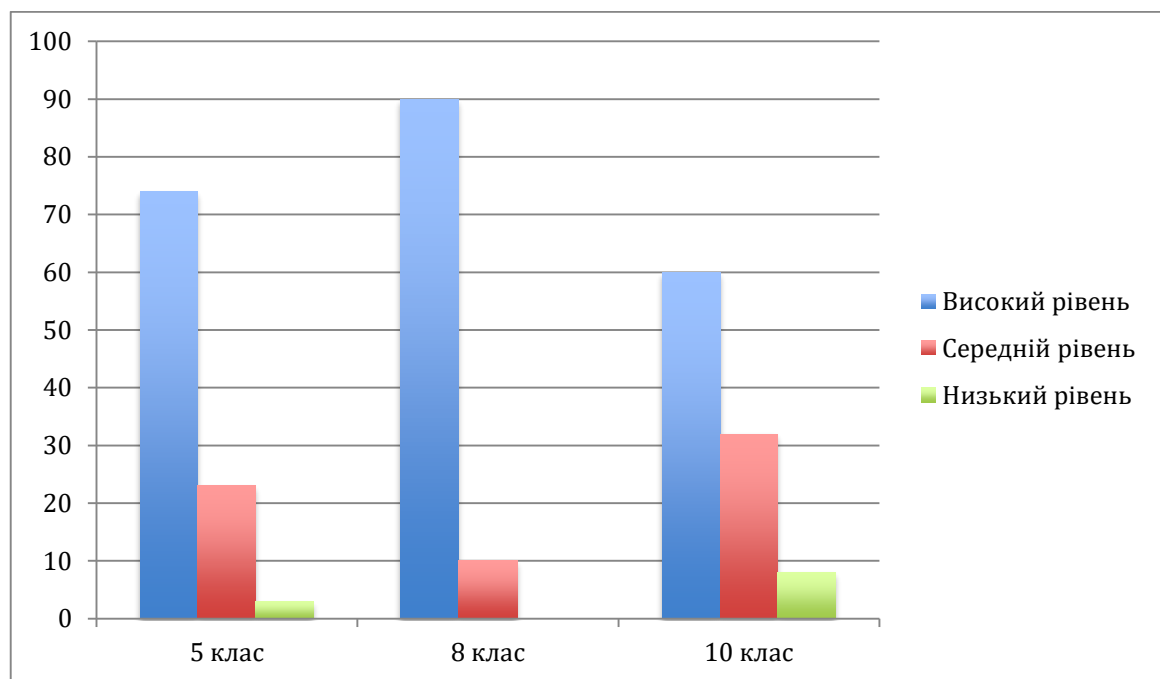

Рис. 3.10. Рівні релігійної толерантності учнів 5-го, 8-го та 10-го класів

Результати дослідження показали:

- Найяскравіше високий рівень релігійної толерантності проявляється у віці 13-15 років. Особа сама обирає свою стратегію поведінки по відношенню до представників іншої релігії, не намагається наслідувати дорослого, а хоче ніби заявити про себе обираючи власну тактику.

Менш виражено високий рівень релігійної толерантності проявляється у віці 10-12 років. Особа здобуває певний шаблон взаємодії

з людьми іншої віри, який потім застосовує в момент взаємодії з такими особами.

Найменш вираженим високий рівень релігійної толерантності проявляється у віці 16-17 років. Особа сама обирає тактику поведінки з людьми іншої віри, виходячи з власних переконань та установок.

- Найяскравіше середній рівень релігійної толерантності проявляється у віці 16-17 років. Такий рівень спричинений тим, що в даній віковій категорії відносини між однолітками та дорослими є досить вибірковими.

Менш вираженим середній рівень толерантності проявляється у віці 10-12 років. Такий рівень спричинений тим, що дитина може бути не достатньо ознайомлена з іншими релігіями і через це взаємодія з представниками іншої релігійної віри просто не може відбуватися.

Найменш вираженим середній рівень релігійної толерантності проявляється у віці 13-15 років. Такий рівень релігійної толерантності спричинений тим, що особа намагається за рахунок взаємодії з оточуючими заявити про себе.

- Найяскравіше низький рівень релігійної толерантності проявляється у віці 16-17 років. Такий рівень спричинений тим, що саме в даному віковому періоді особа переживає наявність різних змін, які впливають абсолютно на всі сфери її життя.

Менш вираженим низький рівень релігійної толерантності проявляється у віці 10-12 років. Цей рівень спричинений тим, що дитина абсолютно відсторонена від релігії та зовсім не обізнана у її видах.

У віці 13-15 років ми можемо спостерігати відсутність низького рівня релігійної толерантності. Наявність відсутності може бути спричинена тим, що особи намагаються взаємодіяти з оточуючими та не порушувати права інших.

Другим проводилося дослідження, спрямоване на визначення рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності».

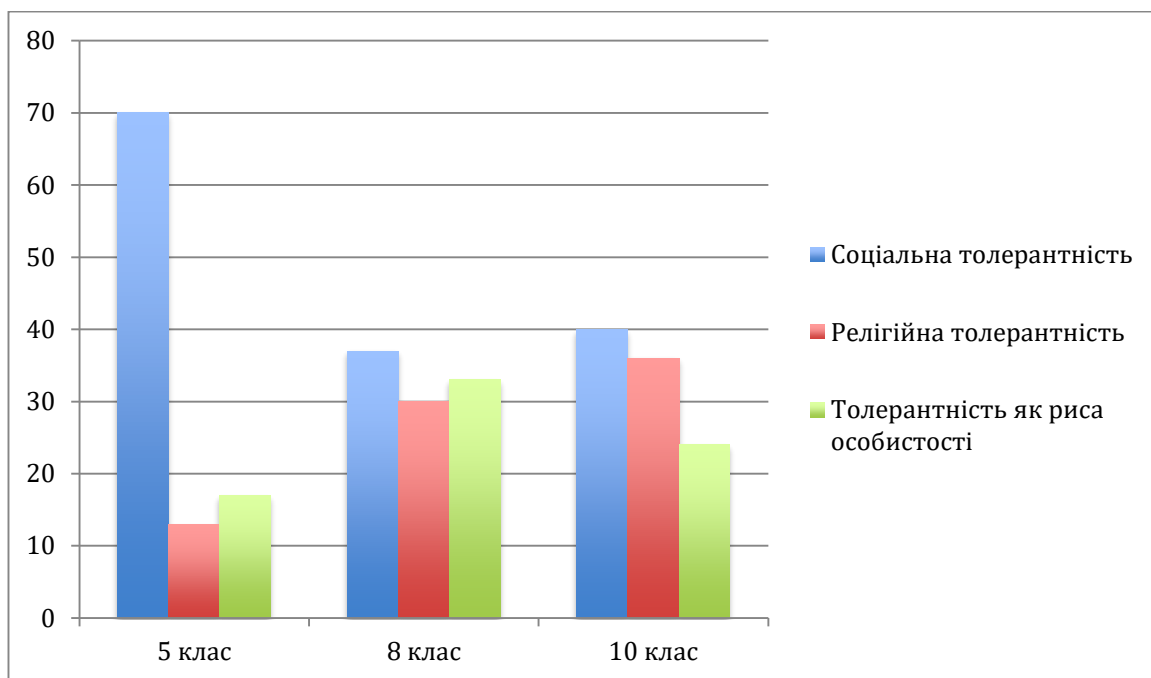

Рис. 3.11. Рівні прояву видів толерантності у учнів 5-го 8-го та 10-го класів

Ознайомившись з рис. 3.11 ми можемо прослідкувати зміни, які відбуваються на кожному з вікових етапів:

- Найяскравіше соціальна толерантність проявляється у віці 10-12 років. Такий прояв спричинений тим, що особи даного вікового періоду не ділять співрозмовників за соціальним статусом і однаково взаємодіють з усіма.

Менш яскраво соціальна толерантність проявляється у віці 16-17 років, що свідчить про вибірковість співрозмовника відповідно до своїх переконань.

Найменше вираженою соціальна толерантність проявляється у віці 13-15 років. Це спричинено тим, що особа даного вікового періоду вибирає коло осіб відповідно їх статусу.

- Найяскравіше релігійна толерантність проявляється у віці 16-17 років, що свідчить про те, що особа добре обізнана в різновидах релігії, має досвід спілкування з такими особами та діє відповідно до власних переконань.

Менш яскраво релігійна толерантність проявляється у віці 13-15 років. Такий прояв спричинений тим, що особа не наслідує дорослому, а намагається самостійно обрати тактику поведінки.

Найменш вираженою релігійна толерантність є у віці 10-12 років, що свідчить про те, що особа сліпо наслідує дорослого, а дорослий, в свою чергу, ніби нав'язує своє бачення.

- Найяскравіше толерантність як риса особистості проявляється у віці 13-15 років. Це свідчить про те, що особі притаманні позитивні якості: співчуття, ввічливість тощо.

Менш виражена толерантність як риса особистості припадає на вік 16-17 років. Таке вираження може бути спричинене фільтрацією власних рис.

Найменш толерантність як риса особистості проявляється у віці 10-12 років. Це свідчить про відсутність виховання, спрямованого на розвиток позитивних рис дитини.

Третім проводилося дослідження релігійної толерантності школярів за опитувальником «Прояви релігійної толерантності».

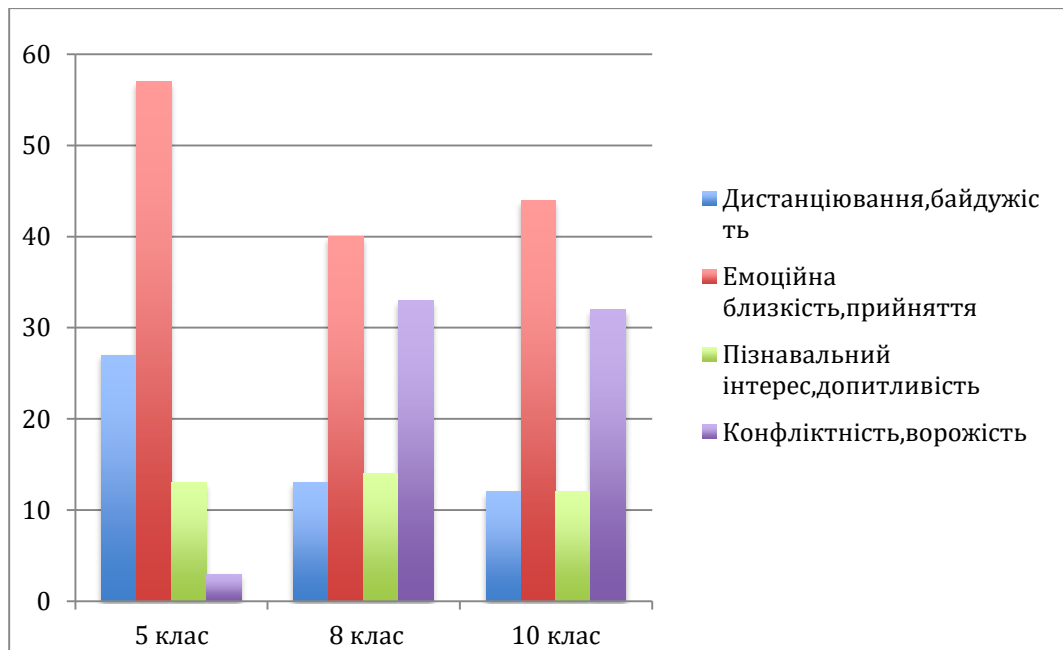

Рис. 3.12. Психологічні прояви релігійної толерантності в учнів 5-го, 8-го та 10-го класів

Ознайомившись з рис. 3.12, ми можемо прослідкувати зміни, які відбуваються на кожному з вікових етапів:

- Найяскравіше дистанціювання, байдужість проявляється у віці 10-12 років. Це свідчить про те, що особа даного вікового періоду не цікавиться різновидами релігійної віри та відноситься до них байдуже.

Менш вираженим дистанціювання, байдужість проявляється у віці 13-15 років. Це свідчить про незацікавленість до різновидів релігійної віри.

Наймен вираженим дистанціювання, байдужість проявляється у віці 16-17 років. Це свідчить про те, що особа ознайомена з різновидами релігії, але намагається утримуватися від них.

- Найяскравіше вираження емоційної близькості та прийняття припадає на вік 10-12 років. Це спричинене тим, що особа даного вікового періоду здатна до сприймання різних співбесідників.

Менш яскраве вираження емоційної близькості, прийняття припадає на вік 16-17 років. Це свідчить про те, що особа сприймає той факт, що існують різні вірування і люди, чия віра відрізняється від власної.

Найменше вираження емоційної близькості, прийняття припадає на вік 13-15 років. Це може бути спричиненим тим, що особа не готова сприймати людей різних конфесійних груп та їх вірування.

- Найяскравіше вираження пізнавального інтересу та допитливості припадає на вік 13-15 років. Це свідчить про наявність бажання дізнатися щось нове.

Менш яскраве вираження пізнавального інтересу, допитливості припадає на вік 10-12 років. Це спричинене відсутністю потрібної кількості інформації стосовно релігійної толерантності.

Наймеш вираження пізнавального інтересу, допитливості припадає на вік 16-17 років. Це свідчить про наявність достатньої кількості інформації та не потрібності в її оновленні.

- Найяскравіше вираження конфліктності та ворожості припадає на вік 13-15 років. Це спричинене бажанням заявити про власне «Я» будь-яким способом

Менше вираження конфліктності, ворожості припадає на вік 16-17 років. Це свідчить про те, що особи даного вікового періоду через певні вікові зміни можуть бути ворожо налаштовані стосовно своїх співрозмовників.

Найменше вираження конфліктності, ворожості припадає на вік 10-12 років. Це спричинене недостатньою обізнаністю.

Отже, розглянувши всі вікові категорії, можна виокремити те, що середній рівень прояву релігійної толерантності припадає на період 10-12 років, адже саме в цей час особа починає здобувати навички толерантного ставлення. Використовуючи здобутий внаслідок спостереження за

дорослими позитивний шаблон, особа даного віку намагається використовувати його у взаємодії з оточуючими. Тоді як особи 13-15 років проявляють найвищий рівень релігійної толерантності, вони намагаються вийти за рамки шаблону для того, щоб привернути до себе увагу оточуючих, а особи 16-17 років мають найнижчий рівень прояву релігійної толерантності, виходячи з власних переконань та установок.

Висновки до розділу 3

Проведене емпіричне дослідження релігійної толерантності учнів 5-го, 8-го та 10-го класів дозволяє зробити наступні висновки:

1. У досліджуваних 5-го класу толерантне ставлення формується під впливом поведінки найближчого оточення, вони здобувають навички такого ставлення способом спостереження та переймання поведінки дорослих. Визначення рівня релігійної толерантності за анкетною «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 74% учнів, середній – 23%, низький – 3%.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманна наявність низького рівня релігійної толерантності, який мають 13% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 70% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 17%.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 27% учням, через емоційну близькість та прийняття – 57% учнів, через пізнавальний інтерес та допитливість – 13% учнів, через конфліктність та ворожість – 3% учнів.

2. Досліджувані 8-го класу намагаються через власну поведінку та ставлення до інших заявити про власне “Я”, вони намагаються привернути до себе увагу оточуючих.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 90% учнів, середній – 10%, низький – 0%.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманні прояви низького рівня релігійної толерантності, який мають 30% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 37% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 33%.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояву релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 13% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 40% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 14% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 33% учням

3. Говорячи про досліджуваних 10-го класу, ми можемо зазначити, що особи даної вікової категорії схильні до вираження релігійної толерантності шляхом вибіркового ставлення та низького рівня прояву толерантності. Тобто вони взагалі можуть не проявляти толерантне ставлення і вважають що це цілком нормально. Переважна кількість таких людей вважає, що не може бути чиясь думка важливішою власної і тому не намагаються прийняти її.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 60% учнів, середній – 32%, низький – 8%.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманні прояви низького рівня релігійної толерантності, який мають 36% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 40% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 24%.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 12% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 44% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 12% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 32% учням

4. Отже, розглянувши всі вікові категорії, можна зазначити, що середній рівень прояву релігійної толерантності припадає на період 10-12 років, адже саме в цей час особа починає здобувати навички толерантного ставлення. Використовуючи здобутий внаслідок спостереження за дорослими позитивний шаблон, особа даного віку намагається використовувати його у взаємодії з оточуючими. Тоді як особи 13-15 років проявляють найвищий рівень релігійної толерантності, вони намагаються вийти за рамки шаблону для того, щоб привернути до себе увагу оточуючих, а особи 16-17 років мають найнижчий рівень прояву релігійної толерантності, виходячи з власних переконань та установок.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження вікової динаміки релігійної толерантності школярів дали можливість зробити наступні висновки.

1. Релігійна толерантність – це шанобливе ставлення як до осіб іншої релігії, так і до релігійної віри загалом. Такий вид толерантності, перш за все, залежить від можливості сприймати щось, що є відмінним від власного. А. Верховський відзначає, що поняття релігійної толерантності розуміється частіше не як толерантність до поглядів, віри і поведінки конкретної людини або групи людей, а як толерантність до самого віросповідання. «Толерантність до віри» має сенс тільки в рамках конкретного релігійного погляду на світ. Така толерантність – це предмет богословських діалогів. Світське суспільство не може обґрунтувати того чи іншого ставлення саме до віри: у тих, хто не визначає себе в релігійних термінах, немає і інструменту для оціночного судження про віру.

Релігійна толерантність означає відсутність висловлювань або дій, які могли б бути розцінені як принизливі або образливі для представників іншої релігійної традиції і були б спрямовані на обмеження прав і свободи віросповідання і відправлення культу (закриття храмів, заборона на місіонерську діяльність тощо). Адже будь-яка релігійна культура, на відміну від культури світської, є жорстко структурованою системою з єдиним центром – сакральним, який в кожній релігії розуміється по-своєму. Тому сама по собі релігія не може бути толерантною в тому сенсі, в якому ми говоримо про світської культури, світську толерантність.

Релігійна толерантність буває декількох видів, залежно від об'єкта, щодо якого вона проявляється:

- перша – толерантність у ставленні до іновірців (християнин-мусульманин, мусульманин-буддист, християнин-буддист та ін.);
- друга – толерантність у ставленні до представників інших конфесій (католик-протестант, протестант-адепт православної церкви, суніт-шиїт та інше);
- третя – толерантність до сектантських рухів (а також толерантність сектантських рухів один до одного);
- четверта – толерантність між віруючими в Бога і невіруючими (віруючий-атеїст).

Механізми забезпечення релігійної терпимості, в залежності від підходів до сприйняття її змісту (негативний і позитивний), можна розділити на дві групи:

- негативні механізми, які передбачають байдужість до релігійно-конфесійних ідеям і системі цінностей іновірців;
- позитивні механізми, які передбачають знання, прийняття і повагу релігійно-конфесійних ідей і системи цінностей іновірців.

З негативних механізмів забезпечення релігійної терпимості можна виділити в основному два – атеїзм і секуляризацію.

Релігійна ж інтолерантність (нетерпимість) – це різко негативне, негативне ставлення до віруючих іншої релігійної традиції, іншої конфесії, яка може виражатися в обмеженні їхніх прав, в репресіях, гоніннях і переслідуваннях.

Причини і приводи для релігійної нетерпимості завжди відрізнялися різноманітністю. Що стосується об'єктів, на які релігійна нетерпимість спрямована, то це зазвичай такі: нетерпимість спрямована на релігію, яка перебуває в конфлікті або опозиції з традиційними звичаями та морально-духовними цінностями даного суспільства; на релігію, яку звинувачують у підриві основ суспільства, бо її вчення загрожує тому чи іншому політичному авторитету або політичній лінії

(відмова християн визнати римського імператора богом); на релігію, яка визнається чужою для культурного середовища, на ґрунті якої вона розвивається; нарешті, на ту релігію, яка ототожнюється з іноземною державою.

Отже, релігійну толерантність можна розглядати як вид толерантності, якому притаманні різні види прояву залежно від об'єкта, щодо якого вона проявляється. Але найголовніше, що їх об'єднує, – це ставлення до інаковірців, яке має проявлятися не лише у шанобливому ставленні до думки, поглядів, віри та поведінки таких людей, а як толерантність до самого віросповідання.

2. З метою визначення особливостей релігійної толерантності школярів нами було використано методи: теоретичні – аналіз літератури для уточнення дефініцій “толерантність”, “релігійна толерантність”, порівняння, узагальнення теоретичних та емпіричних даних; емпіричні – опитувальник «Індекс толерантності», опитувальник «Релігійна толерантність в сучасному світі» та опитувальник «Прояви релігійної толерантності».

3. У результаті дослідження було виявлено, що у досліджуваних 5-го класу спостерігається середній рівень релігійної толерантності, який формується під впливом поведінки найближчого оточення. Вони здобувають навички такого ставлення способом спостереження та переймання поведінки дорослих.

Першим проводилося дослідження рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві», яке показало, що високий рівень релігійної толерантності мають 74% учнів, середній рівень мають 23%, низький рівень 3%.

Наступним проводилося дослідження рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності», яке показало, що досліджуваним притаманна наявність низького рівня релігійної

толерантності, який мають 13% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 70% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 17%. Це може свідчити про наявність інтолерантності у досліджуваних. Зазначимо, що найважливішою причиною виникнення інтолерантного відношення постає психологічний бар'єр свій – страх перед несхожим на Себе.

Останнім проводилося дослідження релігійної толерантності школярів за опитувальником «Прояви релігійної толерантності», яке показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 27% учням, через емоційну близькість та прийняття – 57% учнів, через пізнавальний інтерес та допитливість – 13% учнів, через конфліктність та ворожість – 3% учнів.

У ході дослідження було визначено те, що учні 8-го класу характеризуються найвищим рівнем релігійної толерантності, адже вони намагаються через власну поведінку та ставлення до інших заявити про власне “Я” і намагаються привернути до себе увагу оточуючих.

Для того, щоб визначити рівень релігійної толерантності, було використано опитувальник «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві», який показав, що високий рівень мають 90% учнів, середній – 10%, низький – 0%.

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманні прояви низького рівня релігійної толерантності, який мають 30% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 37% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 33%.

Дослідження релігійної толерантності школярів за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 13% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 40% учням,

через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 14% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 33% учням.

Говорячи про досліджуваних 10-го класу, ми можемо зазначити, що особи даної вікової категорії проявляють найнижчий рівень релігійної толерантності та схильні до вираження релігійної толерантності шляхом вибіркового ставлення та низького рівня прояву толерантності.

Визначення рівня релігійної толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 60% учнів, середній – 32%, низький – 8%.

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Індекс толерантності» показало, що досліджуваним притаманні прояви низького рівня релігійної толерантності, який мають 36% учнів, низького рівня соціальної толерантності, який мають 40% учнів, низького рівня прояву толерантності як особистісної риси, який мають 24%.

Дослідження релігійної толерантності школярів даного вікового періоду за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 12% учням, через емоційну близькість та прийняття притаманне 44% учням, через пізнавальний інтерес та допитливість притаманне 12% учням, через конфліктність та ворожість притаманне 32% учням.

4. Розглянувши всі вікові категорії можна виокремити те, що середній рівень прояву релігійної толерантності припадає на період 10-12 років, адже саме в цей час особа починає здобувати навички толерантного ставлення. Використовуючи здобутий внаслідок спостереження за дорослими позитивний шаблон, особа даного віку намагається використовувати його у взаємодії з оточуючими. Тоді як особи 13-15 років проявляють найвищий рівень релігійної толерантності; вони намагаються вийти за рамки шаблону для того, щоб привернути до себе

увагу оточуючих, а особи 16-17 років мають найнижчий рівень прояву релігійної толерантності, виходячи з власних переконань та установок.

Таким чином, висунута гіпотеза про те, що рівень релігійної толерантності буде збільшуватись з віком, частково підтвердилась.

Проведене дослідження є аналізом окремих структурних компонентів релігійної толерантності та не претендує на повне розкриття даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абуов А. П. Межконфессиональный диалог как основа социального согласия. – Режим доступа : <http://www.embkaztm.org/article/142>.
2. Адорно Т. В. Исследование авторитарной личности : [пер с нем.] / Теодор В. Адорно. – М. : Астрель, 2012. – 473 с.
3. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : Сб. науч.-метод. ст. – М., 2003. – С. 52-53.
4. Бабій М. Безальтернативність багатоконфесійності / М. Бабій // Людина і світ. – 2004. – № 5. – С. 21-25.
5. Бабій М. Толерантність: теоретичні і практичні засади / М. Бабій // Українське релігієзнавство. Бюлетень. – 1996. – № 4. – С. 13-23.
6. Безюлева, Г. В., Шеламова, Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение [Текст] / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М. : Вербум-М, 2003. – 168 с.
7. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Толерантность (введение в проблему). – М., 2003. – С. 11-15.
8. Бочарнікова І. С., Волкова О. І. Релігійна толерантність у сучасному суспільстві // Особистість, сім'я і суспільство : питання педагогіки і психології : зб. ст. по матер. XLIII міжнар. наук.-практ. конф. № 8 (43). – Новосибірськ : СіБАК, 2014. – С. 120-126.
9. Верховский А. Свобода выражения и религиозная толерантность [Текст] // Свободная мысль. – 2009. – № 4. – С. 69-80.

10. Водянова А. Психологическая ценность религии / А. Водянова // Вестник СевГТУ. – Севастополь, 2001. – Вып. 29 : Философия. – С. 68-76.

11. Ворожеева В. Теоретико-психологічні засади вивчення релігійної толерантності / Г. Пирог, В. Ворожеева // Особистісне зростання: теорія і практика. Збірник наукових праць за матеріалами III-ї Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної інтернет-конференції. – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. – С. 116-118.

12. Галкин А. А. Публичная сфера и культура толерантности. – М., 2002. – С. 36-39.

13. Герщунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика. – 2003. – № 1. – С. 3-10.

14. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). – М. : МПСИ; Воронеж : НПО «Модек», 2003. – 86 с.

15. Глушак А.С. Соціальні цінності християнства / А.С. Глушак, Г.В. Пирог // Науковий вісник Чернівецького Університету : зб. наук. праць. – Чернівці, 2005. – Вип. 242-243 : Філософія. - С. 12-20.

16. Глушак А. Релігійні цінності: сутність, структура, рівні / А. Глушак, Г. Пирог // Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». – Львів, 2003. – Вип. 473 : Філософські науки. – С. 51-54.

17. Джерелиевская М. А. Установки коммуникативного поведения. – М. : Смысл, 2000. – С. 112-115.

18. Декларация принципов терпимости. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

19. Зорько В. С. Етнічна та релігійна толерантність в українському суспільстві: соціологічний вимір / В. С. Зорько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 76-85.

20. Идентичность и толерантность : Сб. статей – М., 2002. – С. 42-44.

21. Ильинская С. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика / Ильинская С. – М. : Праксис, 2008. – 288 с.

22. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности : учеб. пособие для вузов. – М. : Академический проект, 2004. – С. 12-13.

23. Кожухарь Г. С. Проблема толерантности в межличностном общении : Вопр. Психол., 2006. – №2. – С. 3-12.

24. Колодний А. Академічне релігієзнавство: підруч. / За ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.

25. Крегер О., Тьюсон Дж. М. Типы людей 16 типов личности, определяющих, как мы живем, работаем и любим. – М. : Персей. Вече. АСТ, 1995. – С. 36-40.

26. Лихачев Д. С. Научно-популярное издание. «Письма о добром и прекрасном» Изд-во Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ Санкт- Петербург, 1999. – 192 с.

27. Локк Дж. Опыт о веротерпимости // Локк Дж. – Соч. В 3-х т. – Москва, 1988. – Т.3. – 238 с.

28. Лузаков А. А., Базылева О. В. Категориальные структуры и мотивационные образования личности // Психологические проблемы самореализации личности. Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 1997. – Вып. 2. – С. 24-30.

29. Лузаков А. А., Сухих Е. С. Стиль оценивания как фактор толерантности личности // Личность и бытие : личность и социальная

реальность : Матер. Всерос. науч.-практ. конф. Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. – С. 26-27.

30. Маркович Д. Ж. Культура мира, толерантность и межэтнические отношения // Век глобализации. – 2008. – №2 . – С. 155-160.

31. Мир начинается с толерантности. Толерантность начинается с меня / составители Г. В. Белоногина, М. В. Бука. – Луганск, 2008. – 80 с.

32. Мириманова М. С. Толерантность как проблема воспитания // Развитие личности. – 2002. – №2. – С. 104-115.

33. Мчедлов А. П. «Религиозная толерантность» : http://www.nravstvennost.info/library/news_detail.php?ID=2070_

34. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. – М., 1995. – 2106 с.

35. На пути к толерантному сознанию. / Отв. ред. А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2000. – С. 6.

36. Нікольсон П. Толерантність як моральний ідеал [текст] / П. Нікольсон : «Вісник» УрМІОН. – 2002. – №1. – С. 5-9.

37. Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності / В. Новік // Людина і світ. – 2003. – № 7. – С. 50-54.

38. Носовець В. О. Ідея політичної толерантності в контексті дослідження проблеми міжнаціональних відносин. – Режим доступу : <http://vizlib.com/content/view/1152/89//>.

39. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін ; За ред. С. Макеєва. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.

40. Педагогическая диагностика как инструмент познания и понимания ребенка дошкольного возраста. – Ч. 2, РГПУ им. А. И. Герцена / Под ред. И. Л. Первой, В. В. Козловского. – СПб. : СПбГУ, 2003. – 248 с.

41. Пирог Г. Особливості системи християнських цінностей / Г. Пирог // Українське релігієзнавство : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. - Київ, 2004. - Вип. 1 (29). - С.21-29.

42. Пирог Г. Психологічні аспекти функціонування релігійних цінностей (християнський аспект) / Г. Пирог // Українське релігієзнавство : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. – Київ, 2006.– Вип. 39. – С. 93-102.

43. Пирог А. Система религиозной аксиологии / А. Пирог // Горизонты образования : Научно-методический журнал. - Севастополь, 2006. – №3. – С. 111-114.

44. Пирог Г.В. Ціннісна природа релігії (аксіологічний аналіз християнства) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Ганна Володимирівна Пирог. – Киев, 2005. – 26 с.

45. Пирог Г.В. Християнські цінності у сучасному українському суспільстві / Г.В. Пирог // Науковий вісник Чернівецького Університету : зб. наук. праць. – Чернівці, 2004. – Вип. 203-204 : Філософія. - С.22-26.

46. Пирог Г. Соціальні аспекти функціонування релігійних цінностей / Г. Пирог // Українське релігієзнавство : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – Київ, 2003. – Вип. 26. – С. 30-37.

47. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности. / Под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М. : МГУ им. Ломоносова, 2003. – С. 6-10.

48. Пчелинцева И. Г. Толерантность речевого поведения студентов в ходе дискуссии [Текст] / И. Г. Пчелинцева // Высшее образование сегодня. – 2006. – №5. – С. 58-60.

49. Рибачук М. Шлях до толерантності – через діалог / М. Рибачук // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – № 1-2. – С. 10-15.

50. Садохин А. П. Культурология. Теория культуры : учеб. пособие для вузов / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – [2-е изд., перераб. и доп.]. - М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 365 с.

51. Садохин А. П. Толерантное сознание: сущность и особенности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений / Под ред. Бондыревой С. К. – Москва-Воронеж, 2003. – С. 23-30.

52. Сосковец Л. И. Религиозная толерантность и свобода совести: история и теория вопроса // Известия Томского политехнического университета, – Т. 307, –№2, – 2004. – С. 135.

53. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. Тренинг толерантности для подростков. – Режим доступа : <http://www.tolerance.ru/Git-v-mire.php?PrPage=Master>.

54. Співак В. А. Поняття та оцінка толерантності. – Режим доступа : https://stud.com.ua/21984/etika_ta_estetika/ponyattya_otsinka_tolerantnosti.

55. Степанов П. В. Воспитание детей в духе толерантности [Текст] / П. В. Степанов // Классный руководитель. – 2002. – № 2. – С. 18-20.

56. Терещенко Ю. Творчий дух толерантності / Ю. Терещенко // Віче. – 2004. – № 9 (150). – С. 75-80.

57. Трегубова О.И. Толерантность. Основы толерантности учащихся. – Режим доступа : <http://pedsovet.su/publ/41-1-0-1013>.

58. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. – 2004. – № 4. – С. 3-10.

- 59.** Филатова М. Н. Воспитание и толерантность [Текст] / М. Н. Филатова // Высшее образование сегодня. – 2002. – № 11. – С. 12-16.
- 60.** Форсова В. В. О религиозных корнях толерантности [Текст] / В. В. Форсова // Социологические исследования. – 2004. – №1. – С. 54-61.
- 61.** Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий [Текст] / Ю. Хабермас // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 45-53.
- 62.** Хомяков М. Б. Идентичность, толерантность и идея гражданства // Гражданские, этнические и религиозные идентичности в современной России / под ред. В. С. Магун. – М., 2006. – С. 37.
- 63.** Хомяков М. Б. Толерантность : парадоксальная ценность // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – №4. – С. 98-112.
- 64.** Шалин В. В. Образование и формирование культуры толерантности / В. В. Шалин // История. – 2002. – № 11. – С. 8-10.
- 65.** Шрейдер Ю. А. Лекции по этике. – М., 1994. – 24 с.
- 66.** Шустова Л. П. Воспитание толерантности: приёмы для индивидуальной и групповой работы [Текст] / Л. П. Шустова // Классный руководитель. – 2006. – № 4. – С. 77-80.
- 67.** Ясько Б. А. Толерантність у сучасному суспільстві / Б. А. Ясько // К. : Наукова думка, 2012. – 142 с.
- 68.** Cote R. R., Bonnie H. E. Untangling the Roots of Tolerance : the Forms of Social Capital Shape Attitudes toward Ethnic Minorities and Immigrants [Текст] / R. R. Cote, H. E. Bonnie // American Behavior Scientist. – 2009. – 52 (12). – P. 164-189.
- 69.** Crepaz M. L, Regan D. Constructing Tolerance : How the Welfare State Shapes Attitudes About Immigrants : Comparative Political Studies. – 2009. – 42 (3).– P. 437-463.

70. Wolff R. P. A critique of pure tolerance [Текст] / R. P. Wolff.
Boston : Beacon Press, Cop. 1985. – 117 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики дослідження релігійної толерантності

Інструкція: Пропоную вам прийняти участь у дослідженні. Це абсолютно анонімно, і підписувати бланки не потрібно. Також ваші відповіді не будуть оцінюватись. Вам буде надано 3 блоки запитань ваше завдання обрати один з запропонованих варіантів. Пам'ятайте що тут немає правильних та неправильних відповідей. Якщо, немає запитань та необхідності щось уточнити, то пропоную вам приступати до виконання.

Блок 1

Ваша стаття: _____

Ваш вік: _____

1. Толерантність – це недосяжний ідеал

А) Показник розвитку духовної культури людини.

Б) Обумовлений стрімким розвитком суспільства.

В) Категорія, яка не має соціальної цінності.

Г) Важко відповісти.

Д) Свій варіант _____.

2. Чи сповідуєте ви якусь релігію?

А) Так, я є прихильником певної релігії, беру участь в релігійних святах, обрядах, відвідую храми / мечеті, священні місця.

Б) Так, я є прихильником певної релігії, але утримуюся від активних дій.

В) Ні, я атеїст.

Г) Я не можу дати однозначну відповідь на це питання.

3. Чи залежить ваше ставлення до людини від його релігійної приналежності?

А) Ні, тому що моє ставлення до людини залежить від його особистісних якостей.

Б) Так, так як я відчуваю неприязнь від спілкування з людьми які сповідують іншу релігію.

В) Так, тому що не можу знайти спільну мову з людьми іншої релігійної приналежності.

Г) Важко відповісти.

4. Як ви вважаєте, чи можливо оптимальне співіснування представників різних релігій?

А) Так, але не в найближчому майбутньому.

Б) Так, навіть у даний час.

В) Ні, ні зараз, ні в майбутньому.

Г) Відразу наступне питання!

5. В якості кого ви готові бачити людину інших релігійних поглядів?

А) Дружини.

Б) Друга.

В) Сусіда.

Г) Товариша по службі.

Д) Громадянина країни.

Е) Туриста.

Є) Не хочу з ними зв'язуватися.

6. Як ви ставитеся до зміни релігійних поглядів людини?

А) Позитивно

Б) Нейтрально

В) Негативно

Г) Не можу точно відповісти

7. Який соціальний інститут, на вашу думку, формує розуміння толерантності та віротерпимості?

- А) Родина.
- Б) Церква.
- В) Освітня установа.
- Г) ЗМІ.
- Д) Важко відповісти.
- Е) Свій варіант _____.

8. Як ви ставитеся до активного прояву конфесійної приналежності (вчинення релігійних обрядів публічно, агітації, закликів до сповідання певної релігії та ін.)?

- А) Позитивно
- Б) нейтрально
- В) негативно
- Г) Не можу відповісти.

Блок 2

Інструкція: Позначте кожне твердження + чи –, де + ви погоджуєтесь з твердженням, – ви не погоджуєтесь.

1. В засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка.
2. В родині, де чоловік та жінка мають різні релігійні погляди, зазвичай, існують непорозуміння та проблеми.
3. Якщо друг зрадив тебе, потрібно йому помститися.
4. До людей, які мають інші релігійні погляди, почнуть відноситись краще, якщо вони змінять свої погляди.
5. Під час суперечки правильною може бути лише одна точка зору.
6. Жебраки та бродяги самі винні в своїх проблемах.
7. Нормально вважати що люди які мають такі ж релігійні погляди як у тебе, кращі, ніж люди чий погляд відрізняється.

8. З неохайними людьми неприємно спілкуватися.
9. Навіть якщо я маю власну думку, я готовий вислухати й інші думки.
10. Всіх психічно хворих людей потрібно ізолювати від суспільства.
11. Я готовий прийняти в якості члена моєї родини людину з будь-якими релігійними переконаннями.
12. Біженцям необхідно допомагати не більше ніж звичайним людям, адже у місцевого населення проблеми не менші.
13. Якщо хтось відноситься до мене грубо, я відповідаю тим самим.
14. Я хочу аби мої друзі були різних релігійних поглядів.
15. Для того аби в країні був порядок, необхідна сильна рука.
16. Люди, які приїхали, повинні мати такі ж права як і місцеві.
17. Людина яка думає не так як я викликає у мене роздратування
18. До людей, які мають відмінності в релігійних поглядах, важко добре відноситись.
19. Безлад мене дуже дратує.
20. Будь-які релігійні течії мають право на існування.
21. Я можу представити своїм близьким другом людину іншої релігійної віри.
22. Я хотів би стати більш терплячою людиною по відношенню до інших.

Інструкція: Оберіть одну з запропонованих відповідей на запитання.

Блок 3

- 1) Деякі традиції та ритуали інших релігій
 - a) цікаві і привабливі для мене;
 - b) чужі для мене;

- c) мають право на існування;
- d) мені достатньо знайомі та зрозумілі.

2) Якщо мені доводиться спілкуватися з представниками іншої релігії, я

- a) спілкуюся так само, як і зі своїми;
- b) намагаюсь чим швидше закінчити розмову;
- c) мені всеодно, яких поглядів вони дотримуються;
- d) зазвичай радий, тому що це цікаво.

3) Люди іншої релігійної приналежності здаються мені

- a) звичайними;
- b) вартими поваги;
- c) незвичайними і цікавими;
- d) неприємними і ворожими.

4) Більшість в поведінці представників іншої релігії

- a) зрозуміло і викликає у мене симпатію;
- b) не викликає у мене жодних емоцій;
- c) мені не приємно та дратує;
- d) змушує мене задуматись.

5) Я вважаю, що представники різних релігій, які проживають в Україні

- a) повинні дружно жити на одній землі;
- b) повинні залишити один одного в спокої;
- c) повинні більше знати один про одного;
- d) не можуть разом ефективно працювати і дружно жити поряд.

6) Навчаючись з однолітками, які сповідують іншу релігію,

- a) віддаю перевагу триматися від них подалі;
- b) намагаюсь переконати їх, що моя релігія краще;
- c) дізнаюся щось нове;
- d) цілком їм довіряю, співпрацюю з ними.

7) Якщо чоловік і дружина різної релігійної віри,

- a) їм необхідно більше зусиль для побудови відносин;
- b) це прекрасно і зовсім не заважає їм кохати і підтримувати один одного;
- c) вони діляться своїми релігійними поглядами, тому у них більш широкий погляд на світ;
- d) це ніяк не впливає на їх відносини.

8) Чужі релігійні погляди та традиції

- a) потрібно розуміти;
- b) цікавлять мене, здаються мені вражаючими та загадовими;
- c) не цікавими мені;
- d) здаються мені дуними та безглуздими.

9) З сусідами, які сповідують іншу релігію,

- a) в мене складаються близькі і розуміючі відношення;
- b) ніяких взагалі відношень бути не може;
- c) я відчуваю складності, іноді навіть виникають суперечки;
- d) мені цікаво спілкуватися.

10) Конфлікти між представниками різних релігій, які проживають в Україні,

- a) були, є і будуть завжди;
- b) час від часу бувають серйозними;
- c) скоріше за все, пов'язані з якимись об'єктивними причинами, наприклад, економічними;
- d) зазвичай непостійні та випадкові

Дані емпіричного дослідження релігійної толерантності

Таблиця 3.1

Релігійна толерантність в сучасному світі учнів 5-го класу

Номер учня, стать	Рівень релігійної толерантності
1 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
2 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
3 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
4 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
5 – ч	Високий рівент релігійної толерантності
6 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
7 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
8 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
9 -ж	Високий рівень релігійної толерантності
10 -ж	Високий рівень релігійної толерантності
11 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
12 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
13 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
14 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
15 – ж	Середній рівень релігійної толерантності
16 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
17 - ж	Низький рівень релігійної толерантності
18 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
19 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
20 - ч	Високий рівень релігійної толерантності

21 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
22 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
23 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
24 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
25 -ж	Високий рівень релігійної толерантності
26 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
27 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
28 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
29 -ч	Середній рівень релігійної толерантності
30 - ч	Високий рівень релігійної толерантності

Таблиця 3.2

Результати опитувальника Індекс толерантності

Номер учня	Отримані результати досліджуваного	Кількість отриманих балів
1	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	40
2	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
3	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	27
4	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
5	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	32
6	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28

7	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
8	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
9	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	32
10	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	27
11	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	27
12	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
13	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
14	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
15	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
16	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
17	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
18	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	42
19	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
20	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38

21	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	52
22	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
23	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
24	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
25	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	37
26	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
27	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	33
28	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
29	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	41
30	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	40

Таблиця 3.3

Прояви релігійної толерантності

1	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість
2	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість
3	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість

4	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
5	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
6	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
7	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
8	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
9	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість прийняття
10	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
11	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
12	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
13	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
14	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
15	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
16	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
17	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
18	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
19	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
20	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
21	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
22	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
23	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
24	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
25	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
26	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
27	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
28	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість

29	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
30	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість

Таблиця 3.4

**Рівень релігійної толерантності в сучасному суспільстві
учнів 8-го класу**

Номер учня, стать	Рівень релігійної толерантності
1 – ч	Середній рівень релігійної толерантності
2 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
3 – ж	Високий рівень релігійної толерантності
4 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
5 - ж	Високий рівент релігійної толерантності
6 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
7 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
8 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
9 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
10 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
11 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
12 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
13 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
14 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
15 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
16 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
17 - ж	Високий рівень релігійної толерантності

18 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
19 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
20 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
21 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
22 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
23 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
24 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
25 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
26 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
27 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
28 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
29 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
30 - ж	Середній рівень релігійної толерантності

Таблиця 3.5

Результати опитувальника Індекс толерантності

Номер учня	Отримані результати досліджуваного	Бали
1	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
2	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
3	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
4	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	27
5	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
6	Яскраво виражена шкала: Релігійної толерантності	32

7	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	22
8	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
9	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантність	37
10	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантність	27
11	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
12	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
13	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
14	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
15	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
16	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
17	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
18	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
19	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	38
20	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
21	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	42
22	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
23	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	43
24	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	37
25	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	33
26	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
27	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	27
28	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	37

29	Яскраво виражена шкала: Толерантність як особистісна риса	37
30	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32

Таблиця 3.6

Структура вираження релігійної толерантності

1	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
2	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
3	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
4	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
5	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
6	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
7	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
8	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
9	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
10	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
11	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
12	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
13	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
14	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
15	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
16	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
17	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
18	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
19	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість

20	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
21	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
22	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання, байдужість
23	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
24	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
25	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
26	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
27	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
28	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
29	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
30	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість

Таблиця 3.7

**Рівень релігійної толерантності в сучасному суспільстві учнів
10 – го класу**

Номер учня, стать	Отримані результати досліджуваного
1 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
2 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
3 - ж	Низький рівень релігійної толерантності
4 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
5 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
6 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
7 - ж	Середній рівень релігійної толерантності

8 - ж	Низький рівень релігійної толерантності
9 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
10 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
11 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
12 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
13 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
14 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
15 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
16 - ч	Середній рівень релігійної толерантності
17 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
18 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
19 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
20 - ж	Середній рівень релігійної толерантності
21 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
22 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
23 - ж	Високий рівень релігійної толерантності
24 - ч	Високий рівень релігійної толерантності
25 - ж	Середній рівень релігійної толерантності

Таблиця 3.8

Результати опитувальника Індекс толерантності

Номер учня	Отримані результати досліджуваного	Бали
1	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	37
2	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
3	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	28

4	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
5	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
6	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
7	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	33
8	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	42
9	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантність	32
10	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	33
11	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	33
12	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантність	28
13	Яскраво виражена шкала: Соціальної толерантності	28
14	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	22
15	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	27
16	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	32
17	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантності	38
18	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
19	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	32
20	Яскраво виражена шкала: Соціальна толерантності	38
21	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	27
22	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантність	27

23	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	27
24	Яскраво виражена шкала: Релігійна толерантності	22
25	Яскраво виражена шкала: Толерантність як риса особистості	27

Таблиця 3.9

Структура вираження релігійної толерантності

1	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
2	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
3	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
4	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
5	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
6	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
7	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
8	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
9	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
10	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
11	Яскраво виражена шкала: Емоційна близькість, прийняття
12	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
13	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
14	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
15	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
16	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
17	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
18	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість
19	Яскраво виражена шкала: Конфліктність, ворожість

20	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
21	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
22	Яскраво виражена шкала: Пізнавальний інтерес, допитливість
23	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість
24	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість
25	Яскраво виражена шкала: Дистанціювання,байдужість